

АЛІМЕНТИ ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК У ШЛЮБІ ТА ПІСЛЯ ЙОГО РОЗІРВАННЯ

ALIMONY AS A LEGAL INSTRUMENT FOR THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS IN MARRIAGE AND AFTER ITS DISSOLUTION

Маркович Х.М., старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена актуальній проблемі аліментних зобов'язань у контексті сімейного права України, зокрема, праву на утримання дружини. Аліменти, як важливий елемент фінансової підтримки, набувають особливого значення в умовах розірвання шлюбу та виховання дітей. Аналізуються основні юридичні підстави для утримання аліментів відповідно до положень Сімейного кодексу України. У статті розглянуто три ключові групи норм, що визначають умови реалізації права на утримання: загальні умови, спеціальні умови для вагітних жінок та осіб, які доглядають за дітьми, а також правові норми, що регулюють питання аліментів на утримання дітей з інвалідністю. Серед спеціальних підстав для виникнення права на утримання особливо виділяються вагітність дружини та проживання з нею дитини у віці до трьох років, які забезпечують особливу юридичну захищеність жінки в період, коли вона перебуває під значним емоційним і фізичним навантаженням. Встановлено, що право на утримання, яке має вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, не залежить від її зайнятості або матеріального становища. Зазначається, що аліменти не тільки виконують функцію матеріального забезпечення, а й мають значний соціальний аспект, підтримуючи економічну незалежність жінки в період переходу до нового етапу життя, зокрема після розірвання шлюбу. Обговорюються механізми призначення аліментів, їхній розмір та форма, що дозволяє зрозуміти, як ефективно реалізувати права осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах. З'ясовано, що аліменти можуть призначатися як у грошовій, так і в натуральній формі, що забезпечує гнучкість у реалізації цього права. Водночас, стаття підкреслює важливість обов'язків подружжя щодо матеріальної підтримки, незалежно від стану здоров'я, віку чи фінансового становища. Окрему увагу приділено питанню обмеження у праві на аліменти, що виникає у разі негідної поведінки одного з подружжя, а також праву на утримання після розірвання шлюбу. На основі проведеного аналізу стаття формулює висновки про необхідність подальших досліджень у цій галузі, спрямованих на вдосконалення правових норм, що регулюють аліментні зобов'язання подружжя.

Ключові слова: аліменти, дружина, зобов'язання, подружжя, шлюб.

The article is devoted to the actual problem of alimony obligations in the context of family law of Ukraine, in particular, the right to maintenance of the wife. Alimony, as an important element of financial support, takes on special importance in conditions of divorce and child rearing. The main legal grounds for withholding alimony are analyzed in accordance with the provisions of the Family Code of Ukraine. The article examines three key groups of norms that determine the conditions for the realization of the right to support: general conditions, special conditions for pregnant women and people who care for children, as well as legal norms that regulate the issue of alimony for the maintenance of children with disabilities. Among the special reasons for the right to maintenance, the pregnancy of the wife and the living with her of a child under the age of three years, which provide special legal protection for a woman during the period when she is under significant emotional and physical stress, stand out. It has been established that the right to support that a pregnant wife has, as well as a wife with whom a child lives, does not depend on her employment or financial situation. It is noted that alimony not only fulfills the function of material support, but also has a significant social aspect, supporting a woman's economic independence during the transition to a new stage of life, in particular after a divorce. Mechanisms for assigning alimony, their size and form are discussed, which allows us to understand how to effectively implement the rights of persons who find themselves in difficult life circumstances. It was found that alimony can be assigned both in cash and in kind, which provides flexibility in the exercise of this right. At the same time, the article emphasizes the importance of spouses' responsibilities for financial support, regardless of health, age or financial situation. Particular attention is paid to the issue of the limitation of the right to alimony arising in the case of inappropriate behavior of one of the spouses, as well as the right to alimony after the dissolution of the marriage. Based on the analysis, the article formulates conclusions about the need for further research in this area, aimed at improving the legal norms regulating alimony obligations of spouses.

Key words: alimony, wife, obligations, spouse, marriage.

Постановка проблеми. Розірвання шлюбу як соціально-правове явище супроводжується рядом складних проблем, серед яких однією з основних є фінансова підтримка колишнього подружжя. Особливо важливим є питання аліментів на утримання дружини, яке виконує не лише функцію матеріального забезпечення, а й має соціальне значення для збереження економічної незалежності жінки в період переходу до нового етапу життя. З юридичної точки зору, аліменти є обов'язком одного з колишніх подружжя підтримувати інше фінансово, і їх призначення часто стає джерелом конфліктів. З огляду на наявність гендерних стереотипів, які впливають на розподіл обов'язків у сім'ї, жінки часто опиняються в уразливішому становищі після розірвання шлюбу, що підкреслює необхідність законодавчого захисту їхніх прав. Таким чином, необхідність в подальшому аналізі ефективності чинного законодавства та його застосування стає нагальною для забезпечення прав одного з подружжя.

Мета статті полягає у всебічному аналізі правового регулювання аліментів на утримання дружини під час перебування у шлюбі та після його розірвання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на важливість питання присудження аліментів

на утримання одного з подружжя, а особливо дружини в сучасному сімейному праві, кількість наукових праць, присвячених цій проблематиці, залишається дещо обмеженою. Останні дослідження в зазначеному напрямку підкреслюють особливу значущість цього питання у контексті сучасного соціально-правового розвитку. Серед науковців, які займалися дослідженням аліментних зобов'язань, можемо відзначити таких як: В. Антошкіна, Л. Афанасьєва, Л. Баранова, В. Гопанчук, Є. Горева, В. Євко, І. Жилінкова, В. Кожевникова, Л. Липець, О. Михальнюк Є. Мічурін та ін., частина праць яких послужили теоретико-методологічною основою для нашої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Згідно із сімейним законодавством України, чоловік і дружина мають обов'язок матеріально підтримувати один одного незалежно від віку, стану здоров'я чи матеріального становища. Цей обов'язок виникає з моменту реєстрації шлюбу та продовжується на весь період спільного перебування в шлюбі [1, с. 189]. Матеріальна підтримка є не лише моральною, але й юридичним зобов'язанням, яке гарантує забезпечення рівноправного партнерства у шлюбі та фінансової стабільності обох сторін.

Аліменти являють собою матеріальну підтримку, яка надається одній особі для її утримання, і присуджуються судом з частини доходу іншої особи або у чітко визначеній сумі. Вони можуть призначатися не лише на утримання дітей, а й на підтримку одного з подружжя, а також непрацездатних батьків [2]. Це фінансове зобов'язання є важливим елементом сімейного права, оскільки забезпечує матеріальну допомогу тим, хто не має можливості самостійно заробляти на життя.

Юридичні факти, що призводять до виникнення права одного з подружжя на утримання від іншого, можна класифікувати на загальні та спеціальні. До загальних юридичних фактів, що спричиняють виникнення права на утримання одного з подружжя від іншого, можна віднести: а) непрацездатність одного з подружжя – цей факт свідчить про те, що особа не може забезпечити себе матеріально через відсутність можливості працювати; б) нужденність – необхідність отримання матеріальної допомоги, яка зумовлена недостатнім рівнем фінансових ресурсів для забезпечення належного життєвого рівня; в) платоспроможність іншого з подружжя – можливість другого з подружжя сплачувати аліменти, що є основою для утримання. Ці загальні факти формують правову базу для розгляду справ про аліменти, визначаючи умови, за яких одна особа може звернутися за отриманням матеріальної допомоги від іншого з подружжя. Спеціальними юридичними фактами, які впливають на виникнення права на утримання одного з подружжя є: а) вагітність дружини – цей факт підкреслює особливий стан жінки, який вимагає додаткової підтримки та забезпечення; б) проживання з одним із подружжя дитини у віці до трьох років – у цьому випадку виникає необхідність у фінансовій підтримці, оскільки маленькі діти потребують постійної уваги та матеріальних ресурсів; в) проживання з одним із подружжя дитини у віці до шести років, яка має вади фізичного або психічного розвитку – ця обставина вказує на потребу в додатковій матеріальній допомозі через особливі потреби дитини, що може вимагати більше ресурсів для її виховання; г) проживання одного із подружжя із дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду – цей факт підкреслює необхідність фінансової підтримки для забезпечення належного догляду за дитиною, що, в свою чергу, може значно вплинути на матеріальний стан опікуна [3, с. 158]. Аналізуючи зазначені спеціальні факти, можна дійти висновку, що вони підвищують правові обґрунтування для отримання аліментів, оскільки вказують на спеціальні потреби, які заслуговують уваги. Зокрема, вони підкреслюють, що сімейні та особисті обставини можуть суттєво вплинути на фінансовий стан осіб, що у свою чергу робить необхідним встановлення прав на отримання аліментів у таких ситуаціях.

Отже, СК України передбачено три групи норм, що регулюють питання утримання одного з подружжя: 1) загальні умови надання утримання (ст. 75–83, 89, 90 СК України містять положення щодо умов, за яких один з подружжя може вимагати утримання від іншого. Ці норми охоплюють такі питання, як потреба в матеріальній допомозі та платоспроможність іншого з подружжя); 2) утримання під час вагітності та у разі проживання дитини (ст. 84–87 регулюють право дружини на отримання матеріальної допомоги під час вагітності, а також права одного з подружжя на утримання в разі спільного проживання з дитиною, включно з питанням продовження допомоги після народження дитини); 3) утримання того з подружжя, з яким проживає дитина-інвалід (ст. 88 передбачає право на утримання у разі, коли один з подружжя опікується дитиною з інвалідністю, що потребує особливої уваги і додаткової матеріальної підтримки) [4].

Ч. 5 ст. 75 СК України передбачає обмеження щодо права на утримання. Згідно з цією нормою, право на утри-

мання втрачає той з подружжя, хто поводиться негідно у шлюбних відносинах. Таке формулювання охоплює різні форми неналежної поведінки, які порушують етичні або моральні норми сімейного життя. Крім того, особа, яка стала непрацездатною внаслідок умисного злочину, також позбавляється права на утримання, за умови, що цей факт було встановлено судовим рішенням [5, с. 37]. Ці положення акцентують увагу на тому, що право на матеріальну допомогу не є абсолютним і пов'язане з поведінкою та обставинами, які можуть бути визнані неправомірними або аморальними, що в свою чергу підвищує справедливість у вирішенні питань щодо утримання одного з подружжя.

Вагітність дружини та проживання з нею дитини у віці до трьох років займають важливе місце серед спеціальних підстав для виникнення права на утримання. Згідно зі СК України, жінка, яка є вагітною або проживає з дитиною, має право на утримання від чоловіка до моменту, коли дитина досягне трьох років. Це право аналогічно належить і чоловіку, якщо він проживає з дитиною, матір'ю якої є дружина, до досягнення дитиною трьох років. У випадках, коли дитина має фізичні або психічні вади розвитку, особа, що опікується нею, може розраховувати на підтримку від свого чоловіка або дружини до моменту, коли дитина досягне шести років [4]. Таке законодавче регулювання спрямоване на забезпечення належного утримання і розвитку, передусім, дитини в перші роки життя, оскільки цей період є особливо важливим для формування її фізичного і психоемоційного стану. Питання аліментів у цих випадках є не лише юридичним, а й соціальним, адже забезпечення фінансової стабільності матері, яка виховує дитину, має велике значення для створення сприятливих умов для її розвитку. Проте на практиці часто виникають труднощі з реалізацією цих прав, що може призводити до фінансової нестабільності для матерів, які виховують дітей, особливо у випадках, коли один батько ухиляється від виплати аліментів.

Отже, з моменту зачаття дитини, як зазначає В. Євко, у дружини виникає право на утримання від її чоловіка. Таке право має низку особливостей: по-перше, воно надається виключно жінці; по-друге, це право є строковим, оскільки воно діє від моменту зачаття дитини до її народження або до припинення вагітності; по-третє, право на утримання мають лише жінки, які перебувають у зареєстрованому шлюбі; по-четверте, зобов'язаною особою щодо жінки є виключно її чоловік, тобто особа, з якою вона перебуває в зареєстрованому шлюбі [3, с. 158]. Зазначене право на утримання у разі вагітності дружини підкреслює важливість юридичного захисту жінок у період, коли вони стають матерями. Це забезпечує не лише фінансову підтримку, а й моральну стабільність для жінки, яка переживає важкий та відповідальний етап свого життя. Врахування особливостей цього права, таких як його строковий характер і обмеження лише на зареєстровані шлюби, свідчить про те, що законодавство прагне захистити жінок, які знаходяться у вразливій ситуації. Однак, важливо також врахувати, що такі положення можуть викликати певні дискусії щодо їх справедливості в контексті сучасних сімейних відносин. Наприклад, чи варто обмежувати право на утримання лише жінками, які перебувають у шлюбі? У багатьох випадках жінки можуть бути в аналогічних обставинах, перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах, де потребують фінансової підтримки. Ці питання потребують додаткового дослідження та можливої адаптації законодавства до нових соціальних реалій. Тому необхідно переглянути існуючі правові норми та адаптувати їх відповідно до потреб сучасного суспільства, щоб забезпечити справедливий і адекватний захист прав усіх осіб, які потребують підтримки, незалежно від їхнього статусу в шлюбі.

Право на утримання, яке має вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, не залежить від її

зайнятості або матеріального становища. Це означає, що навіть якщо дружина працює або має достатні кошти для самостійного утримання, вона все одно має право на отримання аліментів від чоловіка. Єдина умова для виникнення такого права полягає у фінансовій спроможності чоловіка надавати матеріальну допомогу. Такий підхід відображає прагнення законодавця забезпечити вагітним жінкам та матерям з маленькими дітьми стабільну підтримку незалежно від їхніх особистих ресурсів. Важливо, що аліменти, призначені вагітній дружині, продовжують виплачуватися після народження дитини автоматично, без потреби в додаткових судових розглядах. Це дозволяє уникнути зайвої бюрократії та затримок у наданні матеріальної допомоги, що є важливим для забезпечення стабільного утримання матері й дитини. Відповідно, після народження дитини дружині не потрібно повторно звертатися до суду для отримання рішення про призначення аліментів до досягнення дитиною трьох років, що спрощує процес і гарантує безперервність підтримки [6].

Слід відмітити, що на практиці часто трапляється так, що матір, яка доглядає за дитиною з інвалідністю, змушена або не працювати, або обмежувати свій робочий час, що істотно впливає на її матеріальне становище та здатність отримувати дохід. В таких умовах питання надання матеріальної підтримки набуває особливої актуальності. Розмір аліментів, які виплачуються жінці, визначається судом і може бути встановлений як у частці від доходу чоловіка, так і в твердій грошовій сумі, не беручи до уваги можливість отримання аліментів від інших родичів, таких як батьки або повнолітні діти [7].

Згідно зі ст. 78 СК України, особа зберігає право на утримання навіть після розірвання шлюбу, оскільки ця обставина не скасовує зобов'язань, які виникли під час спільного проживання, а саме право на отримання матеріальної допомоги. Якщо один з подружжя став непрацездатним до або протягом одного року після розірвання шлюбу і потребує фінансової підтримки, він або вона (в контексті нашого дослідження жінка) має право на отримання аліментів, за умови, що інший з подружжя здатен надавати таку допомогу [6]. Ця норма відображає прагнення забезпечити соціальну та фінансову підтримку вразливих осіб, які можуть зазнавати економічних труднощів через неспроможність працювати, навіть після припинення шлюбних відносин. Важливим аспектом є також те, що це положення сприяє справедливому перерозподілу обов'язків між колишніми подружжям, залежно від їхніх можливостей і потреб.

Утримання колишній дружині може надаватися в натуральній або грошовій формі. У разі вирішення питання щодо сплати аліментів в судовому порядку, зазвичай, кошти присуджуються у грошовій формі з регулярною щомісячною виплатою. Така форма забезпечує стабільність і передбачуваність отримання фінансової підтримки. Водночас, за згодою сторін, є можливість сплати аліментів наперед, що є доволі зручним варіантом, особливо в разі тимчасових фінансових труднощів або для уникнення тривалих зобов'язань [4].

Чинне вітчизняне законодавство передбачає можливість врегулювання зобов'язань подружжя щодо матеріальної підтримки шляхом укладення нотаріально посвідченої угоди, яка може бути частиною шлюбного договору або окремим самостійним документом. Така угода дозволяє сторонам заздалегідь визначити умови, порядок та розмір матеріальної допомоги, що знижує ймовірність виникнення суперечок і судових процесів після розірвання шлюбу [8, с. 79].

Висновки. Сім'я відіграє ключову роль як соціально-правовий інститут, що зумовлює підвищену увагу держави до регулювання сімейних правовідносин. Навіть у ситуаціях, коли сім'я, як соціальна структура, припиняє своє існування, це не знімає відповідних зобов'язань щодо утримання, що виникають внаслідок наявності ступеня споріднення. Держава, визнаючи цю важливість, встановлює норми, які гарантують, що особи, які перебували у сімейних відносинах, мають право на підтримку та матеріальну допомогу, незалежно від того, чи триває шлюб чи ні. Це є свідченням того, що законодавство не лише регулює формальні сімейні відносини, а й враховує соціальні реалії, що виникають у процесі життя. Аналіз норм СК України вказує на те, що право на утримання має певні юридичні умови та обмеження, які спрямовані на запобігання зловживанням. У той же час важливо враховувати соціальні та економічні реалії, які впливають на можливість реалізації цього права, відтак необхідно забезпечити баланс між захистом прав осіб, які потребують підтримки, та дотриманням зобов'язань, що випливають із шлюбних відносин. Для покращення системи аліментних зобов'язань слід розглянути питання щодо удосконалення норм, які регулюють виплату аліментів, з урахуванням сучасних соціальних та економічних реалій, зокрема можливості реалізації прав жінок у фактичних шлюбах та осіб, які доглядають дітей з інвалідністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гопанчук В. С. Сімейне право України: підруч. К.: Істина, 2002. 299 с.
2. Рубан С. О. Аліменти на утримання непрацездатної дружини (чоловіка). Веб-сайт. URL: <https://myrivska.otg.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/alimenti-na-utrimannya-nepracezdatnoyi-druzhini-cholovika> (дата звернення: 29.09.2024).
3. Євко В. Ю. Право дружини на утримання під час вагітності та в разі проживання з нею дитини у віці до трьох років. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 156–166.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135 (дата звернення: 29.09.2024).
5. Кожевникова В. Правове регулювання здійснення та обмеження права на утримання одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 35–39.
6. Утримання дружини після розлучення. *Розлучення online*: веб-сайт. URL: <http://surl.li/oezsqd> (дата звернення: 29.09.2024).
7. Горева Є. Ю, Сінянська А. Право на утримання одного із подружжя. URL: <http://surl.li/awqqrq> (дата звернення: 29.09.2024).
8. Антошкіна В. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям). *Право України*. 2004. № 11. С. 79–82.